Fabrikkarbeiderskene i Kristiania

Arbeids- og levevilkårene til fabrikkarbeiderskene i tekstilmiljøene i Kristiania i 1870- og 1880 årene.

AV EVY HELEN GAARD

I februar 1890 skildret Kristiania-avisen Social-Demokraten et besøk på et veveri. «I den store vevsalen var det et så øredøvende spetakkel at vi syntes man måtte bli gal ved at opholde sig der. Rommet inneholdt 300 vevstoler i lange kolonner. Over det hele laa der en bestandig bølgende taake, en tæt sky av støv, hvis partikler hvirvledes om i sollyset, der kom inn gjennom de store ruder.»

Selv om det for noen synes både usunt og utrivelig i tekstilfabrikkene, var det mange kvinner som i 1870- og 1880-årene foretrakk fabrikkarbeid fremfor annet arbeid for kvinner. Tjenestepikene som utgjorde den største yrkesgruppen av kvinner, måtte ofte arbeide i triste vaskekjellere, mørke kjøkkener og kalde bekker og elver. Sypikene var en tredje stor yrkesgruppe. En ulempe ved slikt arbeid var at det ofte måtte arbeides til langt på natt. Lønningene var gjennomsnittlig på størrelse med kvinnelønnene i tekstilindustrien. Men sypikene hadde en stor utgift til klær på grunn av yrket, slik at det ble lite penger til mat.

Fabrikkarbeid bød på mange fordeler i forhold til de andre yrkene for arbeiderkvinner. Arbeidstiden var kortere enn i de andre yrkene som er nevnt, selv om den gjerne var fra 6 om morgenen til 6 eller 8 om kvelden. Tjenesteyrket medførte den ulempen at pikene var sterkt bundet til det hjemmet hvor de tjente, og de hadde ofte ingen egentlig fritid. Fabrikkpikene derimot bodde utenom arbeidsstedet og hadde kveldene og helgene til egen disposisjon. På lørdagene kunne de gå på dansesteder, og de slapp det problemet som mange tjenestepiker hadde, med at fruen i huset ikke likte denne «flyingen» og kanskje kunne si dem opp.

Tekstilfabrikkene i Kristiania lå ved Akerselva, på Sagene og Grünerløkka. Det var store fabrikker med hundrevis av arbeidere. Høyere opp langs Akerselva, i Nydalen utenfor Kristiania, lå det også tekstilfabrikker.

Om arbeidet ved fabrikkene er det fortalt at jentene vanligvis begynte der i 15 års alderen. Begynnerarbeidet ved spinneriene var å være skiftejenter. Arbeidet gikk ut på å skifte sneller på spinnemaskinene. Det var 5-6 jenter ved hver spinnemaskin, og de skiftet 10-12 sneller hver seg. Jentene måtte være raske med å skifte sneller. Spinnerskene hadde akkordlønn og maste derfor på skiftejentene. Skiftejentene hadde derimot fast lønn. Den ble betalt av fabrikken og ikke av spinnerskene. Spinnerskene kunne ha egne barn med seg for å hjelpe til, men disse betalte de selv. De skiftejentene som var raske og flinke, ble lært opp til skjøtejenter. Siden kunne de bli spinnersker.

Om arbeidet ved et veveri har skribenten Holger Sinding fortalt følgende[2] etter et besøk på Hjula veveri i 1884. Vevstolene syntes å arbeide om kapp, så travelt hadde de det. Noen av bomullsstolene kunne slå inntil 180 slag i minuttet. Det ble daglig vevd gjennomsnittlig 40 meter tøy på hver bomullsstol. Selv ved denne rent mekaniske vevningsprosess, hvor det var maskinen som utførte arbeidet, skulle en tro at det ikke i særlig grad kom an på arbeidersken hvor mye det ble vevd pr. dag. Men dette var ikke tilfelle. Det kom nemlig meget an på arbeiderskens aktpågivenhet at ikke trådene revnet, for slikt oppholdt vevingen. Derfor var det viktig straks å oppdage og rette skaden.

Når tøyet var ferdig fra vevstolen, hadde det ennå endel prosesser å gjennomgå. Hvert stykke ble først brakt opp i et annet rom, hvor det ble sett over om det kunne finnes feil i vevningen, fremstående trådender o.l., som der såvidt mulig ble rettet på. Etter at tøystykket var oppmålt på en hertil særskilt innrettet maskin, ble det brakt over i andre lokaler, hvor den såkalte appreteringsprosess foregikk. Med appretering mentes de arbeidene som gikk ut på å gi de ferdigvevde stoffene glans og et pent utseende.

Folketellingen fra 1875 er brukt for å undersøke alderen til tekstilarbeiderskene, deres sivilstand og forsørgelsesbyrde. Det viste seg at de aller fleste var unge, ugifte piker i alderen mellom 15 og 30 år. Når de giftet seg, var det vanlig å slutte i arbeidet ved fabrikkene. Men det var også noen få gifte kvinner (ca. 5% av alle tekstilarbeiderskene) og enker (6,5%). Noen av de ugifte kvinnene var enslige mødre (6,4% av alle arbeiderskene) og hadde barn å forsørge.

Av de ugifte, enslige fabrikkarbeiderskene var mellom en tredjedel og halvparten Kristiania-jenter som bodde hjemme hos sine foreldre. Resten bodde som losjerende. Halvparten hadde kosten i den familien de bodde hos. De andre hadde egen husholdning og ordnet med maten selv. Det var ikke bare innflytter-jenter som losjerte. Det var også noen Kristiania-jenter som hadde flyttet hjemmefra,

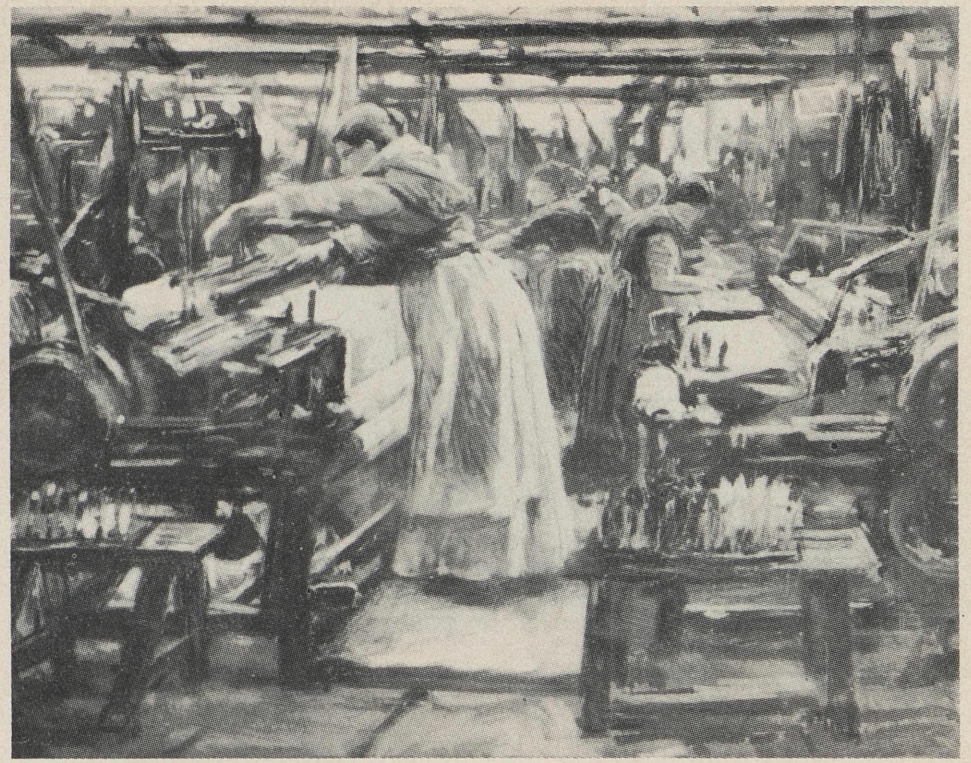

Veversker ved Hjula fabrikker. Maleri av Wilhelm Peters. (Nasjonalgalleriet).

fordi de ønsket å bo «for seg selv».

De losjerende kunne ha eget værelse, og kanskje også eget kjøkken, men det var ikke vanlig at enslige fabrikkarbeidersker bodde så romslig, for kvinnelønnene var for lave til det. Vanligere var det at to av jentene leide et rom sammen og delte kjøkken med andre, eller at de leide ei seng i et rom som også vertsfamilien bodde i.

Hva slags yrke hadde fedrene til de hjemmeboende døtrene? Var de selv fabrikkarbeidere?

25% av fedrene arbeidet ved fabrikk, og flesteparten i tekstilindustrien. Noen få arbeidet ved andre industrielle anlegg, som jern- og metallindustri, snellefabrikk og bryggeri. Av fedrene ved tekstilfabrikkene var det noen som ikke arbeidet

Typiske arbeiderboliger. Sæbesyderigaarden, Maridalsveien 72. (Oslo Bymuseum).

i tekstilproduksjonen. Det var en rørlegger, en snekker, en maskinist, en vaktmann og en portner.

Mange av de andre fedrene var bruks- og verksarbeidere, håndverkere, håndverksarbeidere og dagarbeidere av forskjellig art.

Fabrikkarbeid hadde den fordelen at det var jevnere og fastere enn annet arbeid. Dagarbeiderne hadde ikke fast sysselsetting og risikerte å gå arbeidsledige innimellom jobbene. Bryggearbeidere, tomtearbeidere og bygningsarbeidere gikk ofte arbeidsløse om vinteren.

Noen av fabrikkpikene var døtre av enslige mødre. De livnærte seg oftest av fabrikkarbeid eller vask og strykning. Noen få levde på fattigkassa eller ble forsørget av barna. Kvinnelønnene var lave, slik at de hadde lite å forsørge en familie med.

Det ser ut til at skribenten Holger Sinding kunne ha mye rett i at fabrikkarbeiderskene i tekstilindustrien ble rekruttert fra de dårligste og fattigste hjem[3].

I beste fall var de barn av fabrikkarbeidere, men vanligvis av løse dagarbeidere, hvor fattigdommen og elendigheten i hjemmet var stor. De unge døtrene måtte derfor så hurtig som mulig komme ut i arbeid for å forsørge seg selv.

Noen av fabrikkarbeiderskene var gift og hadde ektemenn. Hva slags yrker hadde disse mennene? Over en tredjedel var fabrikkarbeidere. 20% var bruks- og verksarbeidere og 25% håndverkere eller håndverksarbeidere. Noen var dagarbeidere. Disse ektemennene skilte seg lite yrkesmessig fra fedrene til de hjemmeboende døtrene, bortsett fra at det blant ektemennene var forholdsvis flere fabrikkarbeidere og færre dagarbeidere.

I denne tiden var det ikke vanlig at gifte kvinner hadde full sysselsetting utenfor hjemmet. Normen var at mennene skulle forsørge familiene sine, ellers ble de sett ned på. Det kan derfor tenkes at noen av ektemennene kan ha vært sykelige eller drikkfeldige. En mulig årsak til at noen av kvinnene måtte arbeide, var at de hadde hatt barn fra før som de måtte forsørge.

Hvor vanlig var det at fabrikkarbeiderskene hadde barn? Det var bare 12% som hadde barn under 16 år. Mødrene utgjorde 58 av de 469 kvinnene som i folketellingen i 1875 var registrerte som fabrikkarbeidersker i tekstilindustrien. Tabell 1 viser alderen til disse barna i forhold til mødrenes sivilstand. De 58 mødrene hadde i alt 85 barn i barnealderen.

Tabell 1. Alderen til tekstilarbeiderskenes barn i 1875 sett i forhold til mødrenes sivilstand.

Barnets alder	De gifte	Enkene	Fraskilte	Ugifte mødre	
0- 2 år	8	2	1	15	
3- 5 år	6	3	–	6	
6- 8 år	4	5	–	7	
9-11 år	6	6	1	5	
12-14 år	3	5	–	1	
15 år	1	–	–	–	
Tilsammen	28	21	2	34	85

Tabell 1 viser at en stor del av barna var mellom 0 og 2 år. Det var særlig de ugifte mødrene og de gifte kvinnene som hadde de minste barna. Enkenes barn var noe eldre.

Hva slags tilsyn hadde disse kvinnene fått ordnet til barna sine, mens de selv var på arbeid ved fabrikkene?

Folketellingen for Kristiania i 1875 viser at mange av disse mødrene bodde sammen med sin mor, svigermor eller en annen hjemmeværende kvinne som de losjerte hos, og disse kvinnene passet sannsynligvis barna om dagen.

Noen av de kvinnene som hadde barn over 2-3 år, hadde plass til dem på den typen daginstitusjon som ble kalt barneasyler. Slike hadde det vært i byen siden 1838. Men det var først i 1883 at den første daginstitusjonen for spedbarn kom, de såkalte barnekrybber. Denne lå på Hammersborg, langt fra tekstilfabrikkene på Sagene og Grünerløkka. Det var ikke før like etter århundreskiftet at det kom barnekrybber i disse områdene.

Men det var fabrikkarbeidersker som var så vanskelig stilte at de måtte arbeide borte fra hjemmet, selv om de ikke hadde fått tilsyn til barna sine. Da var det oftest ikke annet å gjøre enn å la barna være alene hjemme om dagen.

Arbeideravisen Social-Demokraten skrev i 1883 om gifte arbeiderkvinners dobbeltarbeid i hjemmet og på arbeidsplassen:

«Overalt træffer De disse kvinder. De kan møde hende paa trapperne slæbende kull fra kjælderen til 3.de eller 4.de etage. De kan træffe hende i Deres eget kjøkken, slidende i vadskebaljen fra 5-6 om morgenen til 8-9 om aftenen for en krone og kosten. De kan gaa om paa fabrikker og verksteder, overalt vil De finde gifte kvinder, kvinder der engang drømte om en lykkelig æktestand; her slider de 10-12 timer om dagen for at skaffe mad til ungerne. Om middagen vil De kunne se dem storme afsted over Kampen, Vaalerengen eller Rodeløkken, dreie ind i en eller anden hybel, storme op i et ildeluktende rum hvor der kravler etpar skidne unger om paa gulvet, medens et spedbarn ligger og skriger paa en pjaltet seng.»

Også arbeiderdikteren Oskar Braaten fra Sagene har skrevet[4] om at barn var alene hjemme om dagen mens mødrene arbeidet ved fabrikkene. Opplysninger fra Oskar Braatens bøker skulle tyde på at det var ganske vanlig at fabrikkarbeiderskenes barn var uten tilsyn om dagen. Braaten skriver:

«De mødre som eier den lykke at de kan være sammen med sine barn dagen lang, som kan faa lov aa værne og stelle om dem og holde øie med dem, de kan vel vanskelig sætte sig ind i hvordan den gifte fabrikkarbeidersken har det. Hun og manden maa gaa fra sine barn hver morgen før klokken seks. Barnene sover. Moren skjærer brød til dem, har fløte i koppen til dem, lægger etpar pinder i kom-

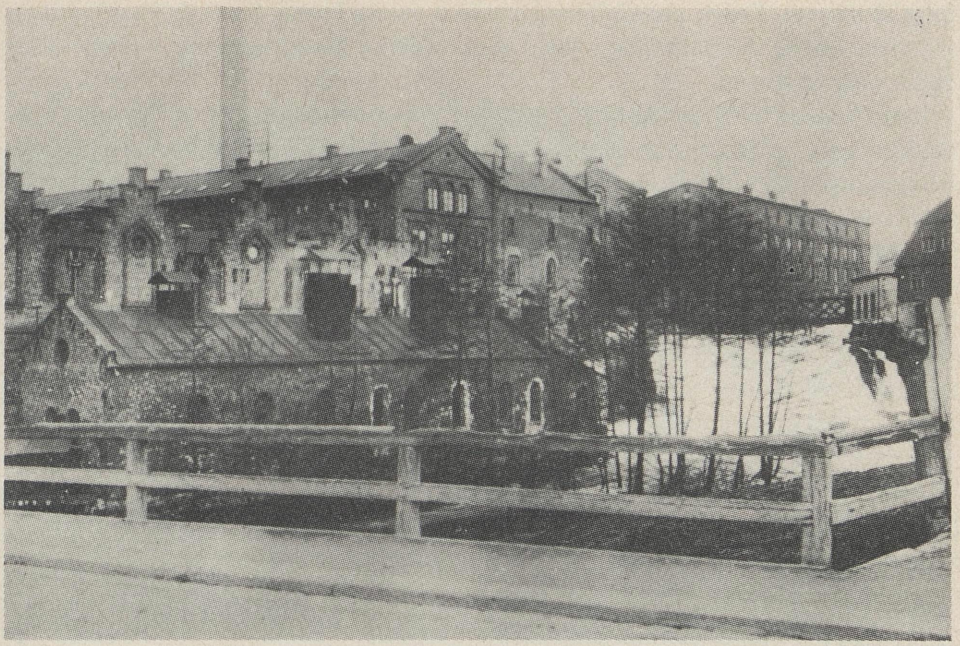

Hjula veveri og spinneri der mange av fabrikkarbeiderskene var ansatt. Bildet er tatt fra Beierbrua, 1916. (Oslo Bymuseum).

fyren, saa kaffekjelen kan holde sig varm en stund utover. Hun breder over dem naar hun gaar, hun kysser dem, hun nikker mot dem før hun lukker døren efter sig, hun forlater dem. For mange timer. Men naar hun staar nede ved sin spindestol eller sin væv og lar tankerne gaa – da er det stuen eller kammerset hun atter ser foran sig. Vaakner ungene tidsnok til skolen, tru? Passer de paa aa faa sig litt mat? Ser de over leksene sine? Vasker de sig, saa de ser ut som folk? – Og de som endnu ikke er begynt paa skolen, passer de sig for varmen? Eller for vognene paa gata? Eller for elva? – Den mindste var saa svett i dag tidlig, skulde han væra sjuk, mon? Aa gud give at klokka snart var ett, saa jeg kunde flye hjem og se til dom ei lita stønn!»

For enkelte av de fabrikkarbeiderskene som ikke hadde tilsyn til spedbarna sine, var det ikke annen råd enn at de måtte ta ungene med seg på fabrikkene om dagen og ha dem i ei kasse ved siden av maskinen. På denne måten fikk de diet barna sine om dagen. Det var ikke lovlig å ha barn med på fabrikkene, men loven ble ikke

fulgt så strengt. Enten prøvde formennene å overse barna, fordi de visste at disse kvinnene hadde det vanskelig, eller i andre tilfeller klarte mødrene å skjule at de hadde barn i kassene.

Inntil høsten 1875 var det ingen offentlig kommunikasjon i byen, og vanlige arbeidere kom seg fra sted til sted ved å gå. Selv om Kristiania Sporveisselskap fikk hestetransport fra Vestbanen til Ringnes bryggeri i oktober 1875, hadde ikke fabrikkarbeiderne råd til å la seg frakte på denne måten til og fra arbeidsstedet. Hvis veien mellom bolig og fabrikk var lang, måtte arbeiderne skaffe seg husrom nærmere fabrikken, ellers ble dagen for slitsom. De aller fleste fabrikkarbeiderskene bodde derfor nær fabrikken de arbeidet ved. Mange av dem hadde mindre enn 5 minutters gange mellom hjem og fabrikk, og i alt over 80% hadde under 10 minutter. De få som bodde lenger enn 10 minutter fra fabrikken, var unge jenter uten familieforpliktelser.

Hvor bodde mødrene i forhold til fabrikkene?

Tabell 2 viser at de aller fleste av mødrene, (70%), hadde under 5 minutters gange til arbeidsstedet. 20% hadde 5-9 minutter og 10% hadde 10 minutter og over.

Tabell 2. Hvor mødrene bodde i forhold til fabrikken.

Sivilstand	Under 5 min.	5-9 min.	10 min. og over
Ugifte mødre	20	7	3
Gifte kvinner med barn	12	2	2
Enker med barn	8	2	1
Fraskilte	1		
Sum	41 (71%)	11 (20%)	6 (10%)

Tekstilfabrikkene hadde 1 times middagspause på dagen som var beregnet til spisning og avslapning. De arbeiderne som hadde hjemmet sitt i nærheten, pleide å gå hjem og spise i middagspausen. De andre ble på fabrikken og spiste maten sin i fabrikklokalene. Ungkarene spiste ofte varm mat som de fikk brakt i spann fra kokekoner i nærheten. Gifte menn fikk varm mat levert til fabrikken av konene sine eller av barna. Men det var også arbeidere som hadde med seg brødpakker.

Graah's spinneri med den gamle Vaaghals. Baskestampe i forgrunnen. (Oslo Bymuseum).

Det var særlig kvinnelige arbeidersker som verken hadde mulighet eller råd til å spise varm mat midt på dagen.

For mødrene og de gifte kvinnene ble ikke denne middagspausen noen avslappende time, slik som for mennene. Den ble tvert imot en svært slitsom tid. Først måtte de løpe hjem. Der måtte de ta seg av barna, og de minste måtte de skifte bleier på. Mat måtte de lage. For dem selv ble det ikke tid til annet en å sluke maten før de løp tilbake til fabrikken. De kvinnene som hadde familieforpliktelser, måtte for å kunne fylle sin rolle som kone og mor bo like ved arbeidsstedet.

Fabrikkarbeid ga muligheter til forholdsvis god lønn for dyktige kvinner. Ved Christiania Seildugsfabrikk tjente den best betalte kvinnelige arbeidersken i uka 1. til 7. mai 1873 19,43 kr. Andre godt betalte kvinner tjente 12-13 kroner denne uka. Gjennomsnittsukelønnen for kvinner var 7,34 kr., men det var bare et fåtall som tjente noe særlig over dette. Gjennomsnittsukelønnen for mannlige arbeidere ved tekstilavdelingene[5] var 16,03 kr. Ved Seildugsfabrikken var kvinnenes gjen-

nomsnittlige lønn under det halve av mennenes. Statistikken viser at de mannlige arbeiderne gjennomsnittlig tjente omtrent dobbelt så mye som de kvinnelige. Se tabell 3. For 1875 er bare oppgaver over spinnernes daglønn oppgitt. Den var 1,20 kr. for kvinner og 1,97 kr. for menn.

Tabell 3. Gjennomsnittlig daglønn for spinneri- og veveriarbeidere i Kristiania i 1875, 1880 og 1885.

	Spinneriarbeidere		Veveriarbeidere	
År	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
1875	1,20 kr.	1,97 kr.	–	–
1880	1,25 kr.	2,25 kr.	1,25 kr.	2,50 kr.
1885	1,20 kr.	2,15 kr.	1,20 kr.	2,15 kr.

Men lønningslistene for spinneriavdelingen ved Hjula fabrikker fra 1875 viste andre tendenser. Der var det liten forskjell mellom gjennomsnittsukelønnen for kvinnelige og mannlige arbeidere dette året. For kvinner var den 6,44 kr. og for menn 6,89 kr. Ved denne spinneriavdelingen var det noen riktig lavt betalte menn, andre tjente middels og noen få hadde høy lønn. Med kvinnene var forholdet det at de fleste tjente omtrent som gjennomsnittsukelønnen. Fra begynnelsen av året 1874 til sommeren 1875 hadde antallet av faste kvinnelige arbeidersker økt omtrent til det tredobbelte, fra 4 til 11. Mye tyder på at fabrikken nå foretrakk dyktige kvinnelige arbeidersker fremfor dårligere mannlige.

Fra 1875 til litt ut i 1880 årene var det dårlige tider for tekstilindustrien i Norge. Den internasjonale krisen hadde ført til avsetningsvanskeligheter for den utenlandske tekstilindustrien. Denne prøvde derfor å velte sin overproduksjon inn på markedet overalt, og den norske industrien ble i høy grad truet. Det ble især innført adskillig ufarget bomullsgarn i de finere numre til meget lave priser og også alminnelig bomullsgarn. Dette førte til at spinneriene kom i store vanskeligheter. Graah bomullsspinneri var praktisk talt ute av drift i denne perioden. Særlig var nedgangstidene harde i 1878 og 1879, og Foss spinneri måtte derfor nedlegges i 1880.

I denne femårsperioden var det ingen stigning i antall sysselsatte arbeidere i tekstilindustrien. I 1879 steg derimot arbeidsløsheten innen industrien sterkt.

Bentsegaten. I forgrunnen nr. 22. (Oslo Bymuseum)

Ved tekstilfabrikkene langs Akerselva gikk arbeidertallet ned med 300 fra 1878 til 1879, og arbeidstiden ble innskrenket til 1/2 eller 1/3 uke for ca. 550 arbeidere. For 350 av arbeiderne ved disse fabrikkene gikk arbeidslønnen ned fra 5-20%[6].

For å klare krisen forsøkte tekstilfabrikkene i større grad enn før å benytte kvinnelig arbeidskraft fremfor mannlig, fordi denne var billigere. På denne måten greide fabrikkene å få lønnsutgiftene ned. Dette var den motsatte tendensen av den som gjorde seg gjeldende for kvinner i krisen i 1930-årene. I den sistnevnte krisen ble mannlig arbeidskraft foretrukket fremfor kvinnelig. Men i 1930-årene var ikke

Sagveien 6. Arbeiderboliger. (Oslo Bymuseum).

lønnsforskjellene mellom kvinner og menn så store, slik at det var ikke lønnsomt i samme grad for bedriftene å ansette kvinner.

Prinsippet i tiden om at kvinner skulle betales med lavere lønn enn menn, var så inngrodd at da fyrstikkarbeiderskene i 1889 forlangte høyere lønn, unnskyldte fabrikkeierne seg med at en slik lønnsforhøyelse ville ikke fabrikken kunne tåle, da de anså det for en urett å forhøye lønnen for de kvinnelige arbeiderne uten å forhøye den for de mannlige med det samme.

Medlemmene av Kvinnesaksforeningen i Kristiania var på denne tiden opptatt av at det var viktig for kvinnene å oppnå økonomisk uavhengighet ved å ha arbeid utenfor hjemmet. I 1888 besluttet de at de ville henvende seg til byens håndverkere og oppfordre dem til å ta flere kvinner i lære. Arbeiderlederen Carl Jeppesen gikk imot dette og holdt i begynnelsen av 1889 et foredrag i Kristiania Arbeidersamfunn om sitt syn på saken. Medlemmene i Kvinnesaksforeningen var spesielt invitert til dette møtet. Jeppesens foredrag ble referert i Social-Demokraten[7]. Han

sa at det stadig hadde vært en stigning i antall kvinnelige arbeidersker i industrien. Arbeidsgiverne ansatte ikke kvinner ut ifra det edle motivet å gjøre kvinnene økonomisk uavhengige, men fordi de var billig arbeidskraft. Kvinnearbeidet hadde derfor spilt en betydelig rolle som konkurransemiddel til å trykke lønnen ned for mannlige arbeidere. Jeppesen var redd for at forholdene kunne bli slike som i England, der menn gikk arbeidsledige mens kvinner, som utgjorde billigere arbeidskraft, ble tvunget ut av hjemmet og inn i fabrikkene for at ikke familiene skulle sulte ihjel. Slikt virket ødeleggende på familien.

NOTER:

[1] I Norsk folkemuseums samling av arbeiderminner. Et unummerert intervju med 5 kvinner som hadde arbeidet ved Chr. Seildugsfabrikk i mange år.
[2] Holger Sinding: Hjula Væveri. Norsk Ugeskrift bind 1, nr. 12 1884.
[3] Holger Sinding: «Fra Kristianias Arbeiderkvartaler». Norsk Ugeskrift, Bd. 1, nr. 7, 9. Febr. 1884, side 199.
[4] I artikkelen «Akerselven» i boka «Kristiania», redigert av Edv. Bull, Oskar Braaten m.fl., side 77. Utgitt i Kristiania i 1918.
[5] Lønningene ved verkstedet er ikke medregnet, fordi arbeidet der var av en annen type og krevde ofte faglærte arbeidere.
[6] Opplysningene i de 2 siste avsnittene bygger på Sigurd Grieg: Norsk Tekstil I, side 466, 345, og 347.
[7] Social-Demokraten for søndag 3. februar 1889.